

Шевцова Лариса Станіславівна,

ORCID ID: 0000-0002-6343-782X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри слов'янської і германської філології та перекладу

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Валенкевич Ольга Вадимівна,

ORCID ID: 0000-0002-9583-6024

здобувач вищої освіти

кафедра професійно-педагогічної, спеціальної освіти та управління

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

FEATURES OF THE FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS OF PHILOLOGY

У статті звертається увага на особливості компетентнісного підходу (на прикладі формування риторичної компетентності) на заняттях з методики навчання української та польської мов. Наголошено, що риторична компетентність у студентів-філологів передбачає володіння рядом умінь та навичок, серед яких сприймання висловлення на слух, вплив на адресата мовлення тощо. Підкреслено, що для створення та ефективного подання тексту слід враховувати особливості сприймання кожної особистості, усвідомлювати основні поняття, що стосуються процесу спілкування та ін.

У статті розкрито на прикладі риторичної компетентності основні можливості діяльнісного підходу до навчання в умовах фахової підготовки вчителів-словесників. Підкреслено, що важливим є врахування комунікативних факторів у щоденному житті, студенту як майбутньому вчителю слід уміти передавати свої думки, самовиражатися, використовувати набуті знання та здібності. Здобувачі освіти повинні вміти керувати аудиторією, знати особливості сприймання висловлювання, уміти визначати та усвідомлювати роль мовлення у спілкуванні з учнями.

Проблема становлення риторичної компетентності у здобувачів освіти піднімалась у ряді досліджень, побудованих на основі впровадження сучасних інноваційних технологій. Першочергову роль відіграє практичне засвоєння студентами найважливіших положень освітніх компонент. Досконале володіння особистості аналізом тексту та умов його подання, набуття риторичних умінь та навичок сприяє фаховому зростанню майбутніх учителів української та польської мов.

У статті зазначено, що виникає необхідність у створенні нових концепцій освіти, пов'язаних із розкриттям риторичної компетентності. Для того, щоб ефективно сформувати риторичну компетентність у майбутніх учителів-філологів, важливо стимулювати їхнє занурення у проблему, творчий підхід до виконання мовленнєвих завдань на заняттях з методики навчання української та польської мов. Матеріали статті можуть стати у нагоді під час викладання курсу методики навчання української та польської мов, у розробці дисциплін, побудованих на основі риторичного та комунікативного аспектів.

Ключові слова: риторична компетентність; компетентнісний підхід до навчання; розвиток мовлення; методика навчання української мови; методика навчання польської мови; мовленнєва діяльність.

The article draws attention to the peculiarities of the competence-based approach (using the example of developing rhetorical competence) in classes on teaching Ukrainian and Polish. It is emphasised that rhetorical competence in philology students requires a number of skills and abilities, including listening comprehension, influencing the addressee of speech, etc. It is emphasised that in order to create and effectively present a text, it is necessary to take into account the peculiarities of each individual's perception, to be aware of the basic concepts related to the communication process, etc.

The article reveals the main possibilities of the activity-based approach to teaching in the context of professional training of language teachers using the example of rhetorical competence. It is emphasized that it is important to take into account communicative factors in everyday life; students, as future teachers, should be able to convey their thoughts, express themselves, and use the knowledge and skills they have acquired. Students should be able to manage an audience, know the peculiarities of perception of speech, and be able to determine and understand the role of speech in communication with students.

The problem of developing rhetorical competence in students has been raised in a number of studies based on the introduction of modern innovative technologies. The primary role is played by the practical assimilation of the most important provisions of educational components by students. Perfect mastery of the ability to analyse text and the conditions of its presentation, as well as the acquisition of rhetorical skills and abilities, contributes to the professional growth of future teachers of the Ukrainian and Polish languages.

The article states that there is a need to create new concepts of education related to the development of rhetorical competence. In order to effectively develop rhetorical competence in future philology teachers, it is important to encourage them to immerse themselves in the problem and take a creative approach to performing speech tasks in classes on the methodology of teaching Ukrainian and Polish. The materials of the article may be useful when teaching a course on the methodology of teaching Ukrainian and Polish languages, in the development of disciplines based on rhetorical and communicative aspects.

Key words: rhetorical competence; competence-based approach to teaching; speech development; Ukrainian language teaching methodology; Polish language teaching methodology; speech activity.

Постановка проблеми. Система освіти України постійно вдосконалюється, що впливає на розгляд різних методичних питань. Здобувачі вищої освіти оволодівають новими вміннями та навичками, необхідними у майбутній фаховій діяльності. У цілій низці сучасних державних документів, зокрема в Законі України «Про освіту» вказано, що остання є підґрунтям для різнобічного розвитку особистості. Навчання стає ефективним у тому разі, коли пробуджує творчість, пізнавальну діяльність та активність, спонукає здобувача освіти до співпраці, виховує спосіб повноцінного життя з урахуванням необхідних форм, способів його організації та здійснення [4]. Проблему формування компетентностей на рівні організації навчального процесу шкіл різного рівня акредитації ґрунтовно дослідили К. Баханов, Ю. Галатюк, І. Зязюн, О. Іваницький, О. Пінчук, М. Степаненко та інші науковці.

У працях зазначається про необхідність формування вміння у здобувачів освіти подати навчальний матеріал, викликати необхідну реакцію, осмислення сприйнятої інформації. Відтак розгляд риторичної компетентності, розвитку мовлення студентів у процесі опанування методики польської та української мов видається актуальним і перспективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз компетентнісного підходу до навчання проведено українськими науковцями (роботи А. Андрєєва, В. Болотова, І. Зимньої, В. Калініної, В. Козирьова, К. Колесіної, Н. Кузьміної, Г. Лежнини, А. Маркової, Т. Олійник, Г. Пахомової, О. Пометун [10], Ю. Рибалко [12], Г. Руденко та багатьох інших учених). У працях дослідників (Б. Авво, А. Андрєєв, В. Байденко, В. Болотов, М. Головань, В. Калініна, Т. Кобильник, В. Козирьов, К. Колесіна, О. Крутенко [7], Н. Кузьміна, О. Кучай, Г. Лежнина, С. Лейко, А. Маркова, Т. Олійник, Г. Пахомова, В. Плохій, Н. Побірченко [9],

О. Пометун [10], Ю. Рибалко [12], Г. Руденко, В. Химець та інші) ґрунтовно вивчено компетентнісний підхід. Увагу науковців привернуто до різних положень: до визначення переліку ключових компетентностей та перебудови освітнього процесу задля їхньої реалізації (О. Овчарук), до формування ключових властивостей здобувачів освіти (Н. Бібік) тощо.

Слід зазначити, що компетентнісний підхід необхідно запроваджувати у навчанні української та польської мов. В основі оновленого змісту вищої освіти лежить розвиток у її здобувачів ключових компетентностей. Завдяки такому підходу зміст та результат діяльності формується на основі відповідних знань, умінь та навичок, набуття досвіду самостійної активності та особистої відповідальності здобувачів освіти, формування ключових компетентностей, серед яких слід назвати риторичну.

Мета статті – звернути увагу на необхідність формування риторичної компетентності у здобувачів вищої освіти в процесі опанування методикою навчання польської та української мов, звернути увагу на особливості такої роботи.

Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення таких завдань: визначити базові поняття дослідження; з'ясувати можливості формування риторичної компетентності студентів на заняттях методики навчання української та польської мов; надати рекомендації для покращення освітньої політики з формування компетентнісного підходу до навчання.

Виклад основного матеріалу. У методиці навчання української та польської мов однією з першочергових вважається риторична компетентність, яку визначають як знання функціонування та вміння керувати мисленнєво-мовленнєвою діяльністю [5]. Риторична компетентність передбачає одночасне врахування бачення мовця та адресата (вміння мовця оцінювати себе з погляду адресата), держати у фокусі уваги особливості

конкретної мовленнєвої ситуації, виховувати риторичну культуру.

У методиці навчання мови риторичну компетентність проаналізовано в працях О. Бабкіної, Н. Голуб [1], О. Горошкіної [2], Л. Горобець, О. Корчової, І. Кучеренко, О. Кучерук [7], М. Кухарчук, Л. Мацько, Л. Мамчур, В. Нищети [8], М. Пентилюк та багатьох інших учених, проаналізовано значення риторики в житті особистості, визначено науковий апарат, вивчено історичний розвиток риторики. Науковці враховують важливість навчання риторики у методиці української та польської мов, підкреслюють, що важливою умовою діяльності активної особистості є вміння грамотно та логічно викладати думки, дотримуватися мовленнєвої культури, аналізувати, створювати та публічно виголошувати риторичні тексти [13]. Питання оволодіння риторикою піднімалось у працях О. Залюбінської, М. Захарійчук, В. Науменко, В. Нищети [8], І. Кучеренко, М. Пентилюк, О. Симакової та багатьох інших.

У працях методистів риторична компетентність визначається як:

- поєднання знань та вмінь, що здійснюють вплив на ефективні стратегії і тактики мовленнєвої діяльності (Н. Голуб),
- керування властивостями, що визначають здатність ефективно спілкуватися, особистісне ціннісне ставлення до інформації, досвід спілкування, необхідний для особистісно та суспільно значущої продуктивної діяльності (О. Симакова),
- спосіб володіння знаннями, вміннями, навичками та експресивними, логічними засобами мовлення; необхідність їх використовувати для досягнення запланованого прагматичного результату (В. Нищета),
- коректна мовленнєва діяльність, невіддільна частина комунікативної поведінки (О. Бабкіна),
- найвищий рівень володіння комунікативної компетентності, що визначає риторичну діяльність особистості як можливість свідомо створювати, реалізувати та сприймати (рефлексія) авторсько-адресний текст, враховувати мету та ситуацію публічного виступу (Л. Горобець).

Як визначають методисти навчання мови (І. Кучеренко, В. Нищета [8]), використання елементів риторики у навчальному процесі, ще з початкової ланки, мотивує вчителя до створення відповідних ситуацій у практичній комунікації. У методиці навчання української та польської мов для якісної фахової підготовки враховуємо складові практичної риторики (мовленнєва практика,

вивчення лінгвістичної теорії для розвитку мовлення, мотивація у здійсненні комунікативної діяльності, необхідність усвідомлення важливості риторичної освіти, мовленнєве спрямування у навчальному процесі, суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студентів, оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів, застосування риторично виразних засобів) [4].

М. Пентилюк підкреслює, що мовленнєвий розвиток здобувачів освіти відбувається з урахуванням практичних аспектів риторики: єдність слова і думки, морально-етична готовність оратора, вміння мовця емоційно переконувати слухача, створення діалогу, використання різних видів риторичних жанрів, урахування риторичної норми. До основних риторичних умінь та навичок методисти (В. Нищета, С. Помирча та інші [8; 11]) відносять: переконливу емоційність у мовленні (вміння наводити аргументи для впевнення адресата у правильності своїх думок), логічне мислення (вміння будувати послідовні, чіткі та обґрунтовані тексти), використання риторичних засобів, чітка дикція та інтонація (оволодіння голосовим тоном, ритмом, інтонаційними моментами, дикцією), відкрите спілкування (можливість вести діалог, спонукати до відповідей адресата), досконале володіння мовними засобами в усіх стилях, типах та видах мовленнєвої діяльності.

Риторичну компетентність науковці визначають як міжпредметну, тому її формування слід здійснювати не лише на заняттях з методики навчання української та польської мов, а й у процесі оволодіння методикою літератури та всіма іншими навчальними предметами. Осередком такої роботи є педагогічне спілкування, творче співробітництво під час практики в школі та на заняттях. Риторика майбутнього вчителя формується у гармонійному навчально-комунікаційному середовищі. Відомо, що предметом педагогічної риторики є закономірності мовленнєвої поведінки майбутнього вчителя-філолога в різних ситуаціях спілкування, видах практичної діяльності з метою створення оптимального висловлювання, тому важлива роль відводиться формуванню риторичних умінь та навичок педагога в досягненні пізнавальної, розвивальної та виховної мети навчання. Риторично-педагогічна діяльність вчителя базується на вмінні ефективно навчати основним мовним поняттям (доцільно й переконливо розповідати, пояснювати), на вмінні майстерно ставити запитання до учнів і викликати їх на діалог, на вмінні цікаво

й захопливо почати й закінчити урок, щоб залишився хороший спогад, який спонукає учнів до роздумів.

Необхідною умовою методичного підходу в навчанні української та польської мов є володіння знаннями про психологічні основи мовної освіти, виявлення риторичних закономірностей, які слід враховувати майбутньому вчителю в процесі формування та реалізації висловлювань.

За діяльнісно-процесуальними ознаками риторичні вміння поділяються на аналітичні, критеріально-оцінювальні, перетворювальні, продуктивні, проєктні, рефлексійні, такі, що впливають на вольову, емоційну, мотиваційну діяльність, міжособистісної взаємодії [3; 11]. Щодо аспектів риторичної діяльності вміння поділяють на ті, що стосуються публічного, діалогічного, монологічного, власне риторичного, полемічного мовлення, створення й аналізу мовленнєвої ситуації, вербальних і невербальних риторичних засобів, аналізу й створення тексту, риторичних знань.

Ураховуючи сказане, формування риторичної компетентності – довготривалий процес, який починається ще в дошкільному та ранньому шкільному віці та продовжується протягом усього періоду навчання. Сучасні методичні вимоги враховують наступність та перспективність усіх методів у такому тривалому навчанні, спираються на партнерство, активну участь здобувачів освіти у навчанні, враховують їхні нагальні потреби у спілкуванні та рівень розвитку, наближають до реального життя [14]. Довготривалий процес формування риторичної компетентності передбачає наступність та перспективність у навчанні протягом життя. Багато науковців вважають риторичну компетентність загальнопедагогічним принципом, деякі вчені загальнопедагогічною закономірністю, інші – методологічним принципом. Наступність як постійний процес навчання практичної риторики спирається на загальні та специфічні цілі для кожного періоду навчання, а також визначає основні складові: цільову, змістову, технологічну, психологічну і структурно-організаційну. Реалізація таких аспектів наступності та перспективності у навчанні риторики відбувається шляхом доцільної організації процесу навчання та розвитку студентів на всіх етапах педагогічної освіти з урахуванням можливостей (опора на потреби та здібності здобувачів освіти, створення умов для виявлення індивідуальності, розкриття й розвиток креативності кожної особистості).

До основних риторичних умінь та навичок, сформованих за участю активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів, традиційно слід віднести: необхідність визначати обсяг, зміст, межі тексту; підпорядкування викладу матеріалу головній думці; орієнтування в ситуаціях спілкування; добір засобів та систематизація матеріалу для висловлення, формування його змісту; виконання творчих завдань різних типів; необхідність вільно висловлювати свої думки, враховуючи тип мовленнєвої діяльності; удосконалення створеного висловлювання, усунення недоліків тощо [1]. Слід зазначити, що набуття такого переліку риторичних умінь та навичок неможливе без здійснення пізнавальної активності, оскільки говориться не тільки про виклад мовного матеріалу (окремих речень), а також про формування активної мовленнєвої позиції. На заняттях з методики навчання української та польської мов активна риторична діяльність здобувачів освіти є невід'ємним елементом комунікативно-діяльнісного підходу [7].

Систему роботи над формуванням риторичних умінь слід будувати таким чином, щоб спонукати студентів до професійного спілкування. Ефективним видом такої роботи слід вважати комунікативні та ситуаційні завдання, які створюють і підтримують потребу в спілкуванні, творчість студентів. Методисти вказують на значні комунікативні можливості ситуацій, коли спілкування носить неформальний, особистісний характер, а його учасниками можуть бути люди різних галузей діяльності. Найбільш продуктивним видом роботи є використання рольових ігор у створенні проєктів уроків української та польської мов, що ґрунтуються на різних життєвих ситуаціях, коли активізація пізнавальної діяльності здобувачів освіти сприяє розвитку креативності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у формуванні риторичної компетентності варто враховувати творче вираження ідей студентів, набутий ними досвід у всіх видах мовленнєвої діяльності, активно використовувати різні види завдань, розвивати мовлення здобувачів вищої освіти.

У визначенні особливостей формування риторичної компетентності враховуємо вміння та навички: знати й аналізувати види комунікації, вміти висловлювати власну думку та цікаво її інтерпретувати; досліджувати, оцінювати та використовувати інформацію на різну тематику у проєктуванні уроків української та польської

мов. Сучасна українська освіта рекомендує викладачеві залучати інноваційні підходи до навчання, що є необхідним в умовах освітнього середовища.

Аналіз формування риторичної компетентності на заняттях з методики навчання української та польської мов свідчить про важливість і необхідність освітньої роботи в цьому напрямку, побудованому на основі творчих можливостей, інтерактивності, активної співпраці, широкого вивчення особистості учня.

Названі рекомендації покликані допомогти вдосконалити методику навчання української та польської мов, побудовану на основі діяльнісного

підходу, сформувати ряд компетентностей, серед яких першочергова роль належить риторичній. Саме тому звернення до активізації мовленнєвої діяльності під час оволодіння іншими освітніми компонентами буде корисним і актуальним.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення впливу компетентнісного підходу на навчальний процес у вищому навчальному закладі, аналіз програми з методики навчання української та польської мов щодо можливостей формування різних компетентностей, створення необхідних методичних розробок, відеоматеріалів з орієнтуванням на риторичну діяльність студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В., Новосьолова В. І. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу. *Посібник*. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.
2. Горошкіна О.М. Мета і завдання компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту. *Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті О. М. Біляєва*. Київ: Наук. думка, 2019. С. 24–27.
3. Джонсон Р. Б. Культурна компетентність в Україні. *Журнал європейської економіки*. Т. 13. № 3. 2014. С. 236–247.
4. Закон України «Про освіту». URL: https://urist.com.ua/act/pro_osvitu
5. Коркішко О., Коркішко А., Назаренко Є. Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів як актуальна педагогічна проблема. *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*. 2025, №1 (107). С. 33–42.
6. Крутенко О. В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до нових вимог державних освітніх стандартів. *Загальнокультурна компетентність*. Черкаси: ЧОІПОПП, 2014. 68 с.
7. Кучерук О.А. Компетентнісний підхід до українськомовної освіти студентів вищої школи. *Формування базових і фахових компетентностей студентів у закладах вищої освіти: матеріали науково-практичної конференції*. Житомир: Рута, 2020. С.17–20.
8. Нищета В. Риторичні уміння як діяльнісний компонент риторичної компетентності. *Українська мова і література в школі*. 2013, №7. С. 13–18.
9. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект. *Освіта та педагогічна наука*. № 3 (152). 2012. С. 24–31.
10. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ: К.І.С. 2004. С. 66–72.
11. Помирча С., Іштутіна О., Хващевська О. Сутність, зміст і структура риторичної компетентності здобувачів початкової освіти. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Вип. 21, Слов'янськ, 2024. С. 111–120.
12. Рибалко Ю. В. Компетентнісний підхід у науково-педагогічній літературі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. № 35. 2012. С. 385–394.
13. Savignon S. Evolution of Communicative Competence The ACTFL Provisional Proficiency Guidelines. *The Modern Language Journal*, (95). 1995, 129–134.
14. Than T. H. Dewey's philosophy of considering education as life itself and the evocative value for Vietnamese education today. *Kalagatos Revista de Filosofia*, 21(2). 2024.

© Шевцова Л. С., Валенкевич О. В.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Стаття надійшла до редакції 14.10.2025

Стаття прийнята 02.11.2025

Стаття опублікована 01.12.2025